

Turkish Studies

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 769-783

DOI: 10.7827/TurkishStudies.14738

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Aralık 2018

✓ Accepted/Kabul: Mart 2019

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR - Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ – Dr. Öğr. Üyesi Hamit SALİHOĞLU – Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEMİ

This article was checked by iThenticate.

‘AVÂMİL-İ BİRGİVÎ İLE ‘AVÂMİL-İ HİLMİYYE’NİN MUKAYESESİ*

Ahmet TEKİN**

ÖZET

Fetihlerle birlikte İslam coğrafyası genişlemiş tebliğ, irşat ve yöneticilik gibi çeşitli vesilelerle Müslüman Arapların bir kısmı fethedilen bölgelerde ikamet etmişlerdir. Farklı etnik gruplardan meydana gelen yeni İslam toplumunun ortak dili Arapça idi. Kahir ekseriyeti daha önce Arapça bilmeyen bu yeni toplumun Arapça konuşmaya gayret etmeleri, kelimelerin yanlış telaffuz edilmesine neden olmuş ve Arapçaya lahn/hatalı telaffuz girmiştir. Bu olgunun ilk belirtilerinin Hz. Peygamber döneminde görüldüğü söylenmektedir. Arapçada hızla yayılan bu olgunun zamanla Arapların konuşmalarına da yansması ile dönemin filolog ve yöneticilerini bu konuda önlem almaya sevk etmiştir. Bu sebeple Arap dili ve grameri alanında ciddi faaliyetler sergilenmiştir.

Söz konusu faaliyetlerin neticesi olarak Halil b. Ahmed’in (ö. 175/791) *el-Cumel fi’n-Nahv’i* ve Sibeveyh’in (ö. 180/796) *el-Kitâb’i* gibi şaheserler ortaya çıkmıştır. Daha sonra Arapça öğrenimini kolaylaştırmak için bir kısmı ‘avâmil ismini almış muhtasar eserler meydana getirilmiştir. ‘Avâmil adlı risalelerin ilki Halil b. Ahmed’e nisbet edilmektedir. Onun döneminden günümüze kadar bu üslupla onlarca risale kaleme alınmıştır. Birgivi Mehmed Efendi’nin (ö. 981/1573) *‘Avâmil-i Birgivi* ve Ahmet Hilmi Koğî’nin (ö. 1996) *‘Avâmil-i Hilmiyye’*si de söz konusu eserlerdendir. Bu çalışmada, bahsi geçen iki risalenin mukayesesi yapılmıştır. Bu iki risalenin farklı açılardan karşılaştırılması neticesinde söz konusu eserlerin ortak ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun dışında bu iki risalenin yazarları hakkında özet bilgi verilmiştir.

* Bu makale, 8-10 Kasım 2018 tarihinde Mardin’de düzenlenen “Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri Kongresi”nde “Avâmil-i Birgivi İle ‘Avâmil-i Hilmiyye’ nin Mukayesesi” başlığı ile sunulan ve daha sonra kitap bölümü olarak basılan tebliğin içeriğinin geliştirilerek ve kısmen de değiştirilerek üretilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-posta: anadoluplatformu@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Birgivi Mehmed Efendi, Ahmet Hilmi Kođı, Arap Dili, ‘Avâmil.

THE COMPARISON BETWEEN AVAMIL-I BIRGIVÎ AND AVAMIL-I HILMIYYE

ABSTRACT

The geography of Islam enlarged with the conquests, and a part of the Muslim Arabians dwelled on the regions which were conquered with the various occasions such as the notification, the guidance and administration. The common language of the New Islam society occurring from the different ethnic groups and The Muslim Arabians was Arabic language. The vast majority caused that the new society which didn't previously know Arabic were in the effort of speaking Arabic and pronounced the words in mistakes, and it entered into Arabic to make a mistake in reading the Quran. It is said that the first indications of the fact were seen in the period of The Prophet. It led the philologists and administrators to take the precautions as the fact which rapidly spread in Arabic was reflected in Arabians' speech in time. Thus, the important activities were made in Arabic language and grammar. As a result of the aforementioned activities, the works such as *el-Cumel fi'n-Nahv* belonging to Halil b. Ahmed (d. 175/791) and *el-Kitâb* belonging to Sibeveyh (d. 180/796) occurred. Then, a part of compendius works which took the name of "avamil" were made in order to make Arabic learning easy. First of the booklets with the name of "Avamil" is made to Halil b. Ahmed. Tens of the booklets have been written with this name from his period to today. *Avâmil-i Birgivi* belonging to Birgivi Mehmed (d. 981/1573) and *Avâmil-i Hilmiyye* belonging to Ahmet Hilmi Kogi (d.1996) are two of these works. In this study, the comparison was made for two aforementioned booklets. As a result of two booklet's comparison with the different aspects, the common and different aspects of the aforesaid works were tried to be revealed. Furthermore, the brief information was given about the authors of those booklets.

STRUCTURED ABSTRACT

The Arabs have spoken their language in a suitable way for their great speech and writing skills. The entry of reading in mistakes led up into the Arabic as the Arabians shared the same environment with the other races and the Arabic was the common language in the communication. The linguists who were worried about the influence of reading in mistakes to the religious texts made an effort to make the Arabic's grammatical rules. Those efforts which had a systematical manner in time revealed the extensive and bulky works related to the field. The compendius booklets related to " the consideration, the second form of consideration and the changing vowel point" were written with the aforementioned works which presented the grammatical knowledge in the general meaning. Two of the aforementioned booklets are the works with the names of "*Avamil-i*

Birgivi" belonging to Birgivi Mehmed and "*Avamili Hilmiyye*" belonging to Ahmet Hilmi Kođi. While the subjects of "consideration, the second form of consideration and the changing vowel point" were discussed in the first of those works, the subjects of "consideration and the second form of consideration" were discussed in the second one. Two booklets dissociated in the formations of titles belonging to the subjects as in the dissection and in the number of considerations. The differences between these booklets can be summarized as the following;

Each of these booklets have the same name and they dissociated from eachother in terms of their writers. Even if they have the same name, this doesn't mean that they have the same main plan. Thus, the main plans of two booklets are subsequently different from each other. Each of them include one each introduction including the basmala, the alhamdulillah and the salawat". While Birgivi dealt with the factors of Arabian syntax in 3 sections and 100 items as 60 considerations, 30 second forms of consideration and 10 changing vowel points, Kođi dealt with them in two sections and 128 items as 98 considerations, 30 second forms of the considerations. While Birgivi reviewed the considerations- as being heard from The Arabics- in 5 descriptions, Kođi increased this number to 7. While Birgivi considered the "cer" letters of them as 20 in the first description, Kođi decreased the number of لولا and لعل to 18 as not accepting of "cer" letters. Birgivi increased the number of name of the considerations-as being heard of The Arabics- to eight in the second type as including "إلا" in lâ en-nâfiytu li'l-cins and istisnâi munkatı among the postpositions which refer to the nasb and the haber. Kođi did not include "إلا" in the istisnai munkatı and assigned the fifth description as separate one for lâ en-nâfiytu li'l-cins. While Birgivi considered the postpositions of cezm in the considerations-as being heard from The Arabics- as fifteen in the fifth type, Kođi eliminated the postposition of إنما from them and considered the rest postpositions in two different description sunder the names of letters and nouns. Kođi decreased those considerations-that Birgivi counted them as fourty nine- to fourty five. It's as follows: Kođi detracted لولا and لعل in the first description of Avamil-i Birgivi from the "cer" letters, 'إلا' in the second description from the postpositions which refer to the nasp and the haber and إنما postposition in the fift description from the "cezm" postpositions. Kođi increased the number of considerations with a system- that Birgivi counted them as nine- to fifty one. Thus, Birgivi made all of the verba included under the title of verb which the first section of those considerations with a system, and he reduced the number of thirty one verbs to one. Then, Birgivi included the considerations with a system respectively as the noun deriving from a verb, the noun affected from a verb, the adjective being similar to the noun deriving from a verb, the adjectives including the comparatives, the infinitive, the determinated noun, the exactly close noun and the wording being considered as a verb. Kođi classified the considerations with a system into the four parts as the verb, the suchlike verb, the wording being considered as a verb and the determinated noun. Kođi mentioned thirty one verbs in total as 13 verbs- including the last letter with the "illet", 7 auxiliary verbs, 4 compliment and detraction and 7 intellectual verb under the title of verbs. Kođi considered six considerations as the noun deriving from a verb, the noun affected from a verb, the infinitive the adjective similar to the noun deriving from a

verb, the adjectives including the comparatives and the exactly close noun under the suchlike verb. Kođi included twelve verbal nouns, the naming and the noun deriving from a noun under the title of wording being considered as a verb. Kođi included the genitival noun in the forth section which is the last part of the considerations with a system. Consequently, the number of the considerations with a system increased to fifty one. Birgivi did not mention the meanings of “cer” letters, as Kopi gave the informations in details about what the meanings were used for each of them.

It is seen that the moral topics were focused in the given examples for the grammar rules in each of the booklets. Furthermore, Birgivi brought the mannered samples which are very different from the samples-that were repeated in the syntax books- and that he composed them. Thus Birgivi tried to tell about the importance of Arabic and that this language doesn't include the senseless rules but these rules can be used in the other sentences and samples. However, it is seen that the priority of Kođi's samples was given to the verses and hadith. So the erudite statements were given for the parts that the verse and hadith were not used. Thus it is understood that both of the writers were in a hurry to form A Muslim identification for a student who would read these works.

While tens of paraphrases, annotations or postponements have been written for Birgivi's *Avamil*, there is not any study which is made for Kođi's *Avamil* by another person. While there are not any paraphrases annotations or postponements which are written for his *Avamil* by him, Kođi wrote an excellent annotation for his *Avamil*. While Birgivi's *Avamil* was printed in tens of times, Kođi's *Avamil* was printed in one time by Seyda Yayınları- which is in Diyarbakır- with the writer's lettering. While tens of acadamic studies were made about Birgivi's *Avamil*, there has not been any academic study about Kođi's *Avamil* up to now. While Birgivi's booklet environs as the concise considerations in Arabic grammar, it can be said that Kođi's work has more details, is more understandable and as beneficial as the other one at least. Birgivi used the other linguists' studies especially such as Curcani as accommodating his booklet and Kođi used the previous linguists especially such as Birgivi.

Keywords: Birgivi Mehmed, Ahmet Hilmi Kođi, Arabic Language, 'Avâmil.

Giriş

Lahn kelimesi sözlükte kastetmek, meyletmek, nağme, ezgi, tevriye, hatalı konuşma, sözü gereğinden fazla uzatmak veya kısaltmak, dil, lehçe, kavrayış anlam ve muhteva gibi anlamlara gelmektedir. (Cevherî, 1987: VI, 2193-2194; İbn Manzûr, 1414: XIII, 379-381; Curcânî, 1983: s. 191; Zebîdî, Tarih Yok: XXXVI, 101-102). Bu kelime ıstılahta ise dil ve kıraatteki hatalı kullanım şeklinde tanımlanmıştır. (İbn Fâris, 1979: V, 239-240). Bu bakımdan sözcüklerin yapısında ve i'râbında hata etmeye lahn denildiği gibi Kur'ân okurken harflerin zat ve sıfatlarında yapılan hatalara da lahn denmektedir. (Çetin, 2003: XXVII, 55-56).

Arap dilinde lahna ilk maruz kalan husus i'râbtır. Zira lahn olgusu Arap olmayan Müslümanların konuşmalarında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu olgunun Hz. Peygamber döneminde

de var olduğu söylenmektedir. Nitekim Suheyb er-Rûmî, Bilal el-Habeşî ve Selman el-Fârisî gibi Arap olmayan sahabenin varlığı bunu mümkün kılmıştır. Rivayete göre sahabeden biri Hz. Peygamberin huzurunda konuşmasında lahn yapınca Hz. Peygamber, etrafındakilere hitaben “Kardeşinize yol gösterin, o hata etti” demiştir. (Lugavî, 2009: s. 20; Suyûtî, 1998: II, 341).

İslami fetihlerle birlikte dildeki bozulma artarak devam etmiştir. İslam toprakları doğudan Hindistan ve Çin, kuzeyden Sibiryaya, batıdan Endülüs ve güneyden Sudan'a kadar uzanmıştır. Bu genişleme neticesinde Araplar diğer ırklarla iç içe yaşamaya başlamıştır. Farklı ırklardan olan İslam toplumunun ortak dili Arapçaydı. (Tantâvî, 1995: s. 15). Farklı ırklardan oluşan yeni İslam toplumunun ortak dillerinin Arapça olması ile birlikte Arap dilindeki lahn olgusu daha da artmıştır. Bu husus dönemin dilcileri kadar yöneticilerini de tedirgin etmiştir. Örneğin Emevî halifelerinden biri olan Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705) da lahn olgusunun dilde yarattığı tehlikeyi idrak etmiştir. Nitekim Abdülmelik b. Mervan'a, “Sizi ihtiyarlatan şey nedir?” diye sorulduğunda “Minberlere tırmanmak ve lahn korkusudur” şeklinde cevap vermiştir. (İbnu'l-Esîr, 1997: III, 533). Lahna karşı bu ihtiyat, onların konuşma ve yazışmalarına da yansımıştır. Bu bakımdan Araplar günahattan sakındığı gibi lahndan da sakınmaya çalışmışlardır. (Subhî Sâlih, 1960: s. 123). Bu sebeple söz konusu lahnın Kur'ân ve sünnete sirayet etmesinden endişe duyan dilciler, bunun önüne geçmek için Arap gramerinin kurallarını tespit etmeye gayret etmişlerdir. (Şevkî Dayf, 1968: s. 11-12; Muhtar ve 'Umer, 2003: s. 85). Arap olmayanların Arapça konuşmaları sadece günlük ihtiyaçlarını karşılamak için değildi. Zira Emevîler döneminin ünlü hiciv ve methiye şairlerinden biri olan Ziyâd el-A'cem (ö. 100/718) gibi bazı acemler toplumdaki sosyal statülerini yükseltmek için Arapça konuşuyor, yazıyor ve şiirler okuyordu. (Hicâzî, TarihYok: s. 244).

Arap gramerinin kurallarına yönelik olan bu tür çalışmalar yoğun bir şekilde devam etmiş, lügatı da kapsayacak şekilde genişlemiş, zamanla kitaplaşmış ve alanla ilgili Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *el-Cumel fi'n-Nahv*'i ve Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı gibi paha biçilmez eserler ortaya çıkmıştır. Tarlada biçilip toplanan yığınlara benzetilebilecek bu ilk malzemeler daha sonraki dilciler tarafından adeta harmanlanmış, Arapça öğrenimini kolaylaştırmak için metod ve muhteva bakımından çeşitli muhtasar eserler meydana getirilmiştir. (Arslan, 1996: s. 162). Söz konusu eserlerden bir kısmı 'avâmil ismini almıştır. 'Amil kelimesinin çoğulu olan 'avâmil Arapça'da “terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i'râbına tesir eden unsurlar” anlamına gelmektedir. (Şevkî Dayf, 1968: s.65; Durmuş, 1991: s.106-107).

'Avâmil isimli risalelerin tarihçesi ilk dönem dilbilimsel çalışmalara kadar gitmektedir. Zira nahiv muhtasarlari serisinin ilk eseri olan *el-'Avâmil (fi'n-nahv)*, Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791) nisbet edilmiştir. (Arslan, 1996: s. 163; Gemi, 2017: s. 316-317). Ayrıca onun öğrencisi olan Sîbeveyh de *el-Kitâb*'ında 'amil, ma'mûl ve i'râb kavramlarına yer vermiştir. (Sîbeveyh, 1988: I, 13;).

Aynı şekilde Kisâî'nin (ö. 189/805) *er-Râ'iyye* diye bilinen manzum 'Avâmil'i, Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-'Avâmil'u'l-mi'e* veya *Muhtasaru 'Avâmil'i-l-i'râb* adlı eseri bu türün ilk mahsullerinden sayılır. Bunlardan sonra ise büyük bir şöhrete sahip olup günümüze kadar değerini koruyan Abdulkâhir el-Curcânî'nin *el-'Avâmilu'l-mi'e'si* gelir. Curcânî'den sonra günümüz medreselerinde halen okutulmakta olan Birgivî'nin 'Avâmil'i gelmektedir. Curcânî'nin 'Avâmil'i daha çok Doğu Anadolu, İran ve Hindistan gibi doğu bölgelerinde; Birgivî'nin 'Avâmil'i ise çoğunlukla Batı Anadolu ve Balkanlar'da yaygın olarak okutulmuştur. (Durmuş, 1991: s. 106-107; Arslan, 1996: s. 164). Birgivî'nin 'Avâmil'inden sonra şark medrese geleneğinin önemli simalarından biri olan Ahmet Hilmi Koğî'nin 'Avâmil'i gelmektedir.

'Avâmil yazarlarının her biri kendine göre bir tasnif üslubu belirlemiş ve eserinin ana planını bu çerçevede oluşturmuştur. Örneğin Abdulkâhir Curcânî, (ö.471/1078) 'Avâmil'inde Arapçadaki amiller üzerinde durmuş ve bunların sayısal verilerini ortaya çıkarmaya ve aynı türden olan amilleri belli başlıklar altında toplamaya gayret etmiştir. (Curcânî, 2010, s. 28-42). Ahmet Hilmi Koğî (ö. 1996) de amil ile birlikte ma'mûl nazariyesini de işlemeyi uygun görmüş ve ma'mûl için de müstakil

bir başlık oluşturmayı tercih etmiştir. (Koğî, 2017: s. 88-106). Birgivî Mehmed Efendi ise bu ikisine i'râb olgusunu da ekleyip üçünü aynı eserde farklı bölümler altında işlemiştir. (Birgivî, 2010: s. 14-28).

Mehmed Birgivî

Osmanlı döneminde yetişmiş önemli dilcilerden biri olan Birgivî'nin (ö. 981/1573) asıl adı Mehmed'dir. Birgivî, 27 Mart 1523 tarihinde Balıkesir'de doğdu. Sarf, nahiv, mantık ve diğer Arapça ilimlerinin bir kısmını Balıkesir'de müderris olan babası Pîr Ali'den aldı. Babasının medresesinde hafızlığını da tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek dönemin ünlü âlimlerinin rahle-i tedrisinde bulundu. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra icâzet alarak müderrislik pâyesini elde eden Birgivî, hayatının sonuna kadar ilim, irşat ve eser telifiyle meşgul oldu. Nitekim o, tefsir-kıraat, hadis, akaid, ahlâk-tasavvuf, fıkıh ve Arap grameriyle ilgili çalışmalar yapmış ve 981/1573 senesinde değerini günümüze kadar koruyan paha biçilmez eserler ardında bırakarak vefat etmiştir. Birgivî'nin söz konu eserlerinden biri de *el-'Avâmil*'idir. *'Avâmil*, eskiden olduğu gibi günümüzde de önemini muhafaza etmektedir. Bu eser, ilim erbabının dikkatini çekmiş, nazm edilmiş, onlarca kez baskısı yapılmış ve üzerinde şerh, haşiye ve ta'lik gibi birçok çalışma yapılmıştır. (İsmail Paşa el-Beğdâdî, Tarih yok: II, 252; Kehhâle, Tarih yok: IX, 123; Yüksel: 1992: 193; Elmalı, 2001: s. 506-507; Öncü, 2009: s. 17-18).

Ahmet Hilmi Koğî

Türkiye'nin Güney Doğu Anadolu bölgesinde yetişmiş önemli şahsiyetlerden biri olan Ahmet Hilmi Koğî, 1942 senesinde Bismil'in Koğuk (eski adıyla Koğî) Köyünde dünyaya gelmiştir. Tasavvuf ehli âlim ve faziletli bir şahsiyet olan babası, Molla Yusuf, Nakşibendi Tarikatına mensup olup dinî ilimlerle uğraşmayı seven birisiydi. Annesinin adı Ayşe'dir. Koğî, ilk medrese tahsilini Molla Muhammed Şerif Bêkendi'den almıştır. Onun yanında belli bir süre kaldıktan sonra Şeyh Muhammed Arabkendî, Molla Yasin'e Yüsrê ve Molla Abdurrahman'e Bellê gibi bölgenin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Koğî, medrese eğitimini Şeyh Muhammed Arabkendî'nin yanında tamamlayıp icazetini ondan almıştır. Koğî, medrese eğitimden sonra Batman, Bismil merkez ve Bismil'in civar köylerinde İmam Hatiplik görevini yapmıştır. Din görevliliğiyle birlikte müderrislik de yapan Koğî, onlarca talebenin yetişmesine katkı sunmuştur. Tarihin tozlu raflarında kalmış onlarca eseri istinsah edip tashih, tahkik ve tahlil eden Koğî, gramer, fıkıh, tefsir, tecvit, münazara, mantık, itikat ve vad' gibi farklı ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır. Koğî, 54 yaşında iken 16 Mayıs 1996 senesinde Bismil ilçesinde ardında zengin bir ilim mirası bırakarak vefat etmiştir. Koğî de tıpkı Birgivî gibi bu çalışmasında Arap dilindeki 'amillere yoğunlaşmış ve 'amil ile birlikte ma'mûlün de içinde yer aldığı *'Avâmil-i Hilmiyye* isiminde bir risale kaleme almıştır. (Tekin, 2017: s. 1-9; A. Yalçın, M. Yalçın ve A. Yalçın, kişisel görüşme 11 Temmuz, 2018).

Koğî'nin kişiliği ve eserleri üzerinde yeterince bilimsel çalışmaların yapılmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Akademik camiadaki bu eksikliği bir nebze olsun gidermek adına çalışmamızda Koğî'nin *'Avâmil-i Hilmiyye*'si ile Birgivî'nin *'Avâmil-i* karşılaştırılacaktır. İki risalenin daha yakından tanınabilmesi için, muhtevalarını maddeler halinde özetlemeye çalışacağız. *'Avâmil-i Birgivî* için, İlyas Kaplan tarafından tahkik edilip Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye'de 2010'da baskısı yapılan "Şurûhu'l-'Avâmil li'-Şerîf el-Curcânî ve Muhammed b. Pir 'Ali el-Birgivi" adlı eser içerisindeki nüshayı (s. 14-28), esas aldık. *'Avâmil-i Hilmiyye* için de müellifin kendi hattı olup Seyda Yayınları tarafından 20017'de onun diğer dört çalışmasıyla birlikte "Resâilu'l-Hamse" adlı eserin içinde basılan nüshayı (s. 88-106.) kullandık.

I. 'Avâmil-i Birgivî

Birgivî Mehmed Efendi'ye ait olan "*Avâmil-i Birgivi*" üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 'amiller, ikinci bölümde m'amüller, üçüncü bölümde ise i'râb konusu işlenmiştir. Birgivî'nin 'Avâmil'i özetle şu konuları içermektedir:

Birinci Bölüm: 'Amiller

Arapçada 'amiller, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Lafzî 'amiller de semâ'î ve kıyasî şeklinde kısımlara ayrılmıştır. (Birgivî, 2010: s. 17).

1.1. Lafzî 'Amiller

1.1.1. Semâ'î 'Amiller

Semâ'î 'amiller kırk dokuz adet olup beş nevide toplanmıştır. (Birgivî, 2010: s. 17).

Birinci nevi: bir tek ismi cer eden harflerdir. Bu harflere cer ve izafet harfleri denmektedir. Sayıları yirmi olan cer harfleri şunlardır: Ba/ب, min/من, ila/الى, fi/في, 'alâ/على, 'an/عن, lâm/ل, rubbe/رب, kâf/ك, hatta/حتى, haşa/هاشا, 'ada/عدى hala/خالا, kasem vav'ı/و, kasem ta'sı/ت, Müz/مذ, münzu/منذ, key/كي, levla/لولا ve Le'alle/لعل ('Ukayl lehçesinde). (Birgivî, 2010: s. 17-18).

İkinci nevi: İsmi nasb, haberini ise ref eden harflerdir. Bunların adedi sekiz olup şunlardır: İnne/إن, enne/أن, keenne/كأن, lakinne/لكن, leyte/ليت, le'alle/لعل, "illa/إلا" (istisna Munkatı olduğunda) ve La en-nâfiyetu li'l-cins/لا. (Birgivî, 2010: s. 18).

Üçüncü nevi: ismini ref haberini nasb eden ve "Leyse"ye benzetilen mâ/ما ve Lâ/لا harfleridir. (Birgivî, 2010: s. 19).

Dördüncü nevi: Muzari fiilini nasbeden şu edatlardır: en/أن, len/لن, key/كي ve izen/إن. (Birgivî, 2010: s. 19).

Beşinci nevi: Muzari fiilini cezmeden edatlardır. Bunların sayıları on beştir. Bunlardan ilk dördü tek bir muzari fiilini diğerleri de "şart" ve "ceza" diye adlandırılan iki muzari fiilini cezmeden edatlar olup şunlardır: Lem/لم, lemma/لما, Lamu'l-emr/ل, lau'n-nâhiye/لا, İn/إن, mehma/مهما, ma/ما, men/من, Eyne/أين, Meta/متى, Enna/أنى, eyyu/أي, haysuma/حيثما, izma/إذما ve izama/إذاما. (Birgivî, 2010: s. 19-20).

1.1.2. Kıyâsî 'Amiller

Kıyâsî 'amillerin sayısı dokuz olup şunlardır: Fiil, ismu'l-fail, ismu'l-mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ismu't-tafdil, masdar, muzaf olan isim, mübhem olan isim ve fiil olmadığı halde fiilin manasını eda eden lafızlar. (Birgivî, 2010: s. 20-21).

1. 2. Manevî 'Amiller

Manevî 'amiller mübteda ve haberi ref eden 'amil ve müzari fiilini ref eden 'amil olmak üzere iki tanedir. (Birgivî, 2010: s. 21).

İkinci Bölüm: Ma'mûller

Ma'mûl, aslî (el-ma'mûl bi'l-asâle), ve başkasına tabi olan (el-ma'mûl bi't-tebe'iyeye) olmak üzere iki kısma ayrılır. (Birgivî, 2010: s. 21).

2.1. Aslî Ma'mûller

Aslî ma'mûl, merfû', mansûb, mecrûr ve meczûm olmak üzere dört çeşittir. Ma'mûlun cer durumu isimlere, cezm durumu ise fiillere özgüdür. (Birgivî, 2010: s. 21).

2.1.1. Merfû' Ma'mûller

Merfû' ma'mûller dokuz adet olup şunlardır: Fail, nâibu'l-fail, mübteda, haber, kâne ve kardeşlerinin ismi, "leyse"ye benzetilen "mâ" ve "lâ"nın ismi, inne babının haberi, cinsi olumsuzlaştıran "lâ"nın haberi ve nasb ve cezm edatlarından arındırılmış muzari fiili. (Birgivî, 2010: s. 22).

2.1.2. Mansûb Ma'mûller

Mansûb ma'mûller on üç adet olup şunlardır: Mef'ûl mutlak, mef'ûl bih, mef'ûl fih, Mef'ûl leh, mef'ûl ma'ah, hâl, temyiz, müstesna, "kâne" babının haberi, "inne" babının ismi, "leyse"ye benzetilen "mâ" ve "lâ"nın haberi, cinsi olumsuzlaştırılan "lâ"nın ismi ve başında nasb edatı bulunan müzari fiil. (Birgivî, 2010: s. 22-23).

2.1.3. Mecerûr Ma'mûller

Mecerûr ma'mûller, harf ile mecerûr olan ve izafet ile mecerûr olan olmak üzere iki adettir. (Birgivî, 2010: s. 23-24).

2.1.4. Meczûm Ma'mûl

Meczûm ma'mûl, başında cezm edatlarından birinin bulunduğu muzari fiildir. (Birgivî, 2010: s. 24).

2.2. Tebe'î Ma'mûller

Kendinden önceki kelime veya cümleye tabi olmakla ma'mûl olanların sayısı beş olup şunlardır: Sıfat, 'atıf, ('Atıf harfleri on adet olup şunlardır: و, ف, تَمَّ, فِ, حَتَّى, أَوْ, إِمَّا, أَمْ, بَل, لَمْ ve لَكِنَّ) te'kid, bedel ve 'atfu'l-beyân. (Birgivî, 2010: s. 24-25).

Üçüncü Bölüm: İ'râb

İ'râb, hareke, harf ve hazf ile gerçekleşmektedir. İ'râb hareketleri fetha, damme ve kesredir. İ'râb harfleri: elif, vâv, yâ ve nûn sözcükleridir. Hazf yöntemiyle gerçekleşen i'râb müzari fiiline özgü olup hareketin hazfı, son harfin hazfı ve nûn'un hazfı şeklinde gerçekleşmektedir. Bahsi geçen i'râb unsurlarının sayısı ondur. Bu unsurların uygulama alanı olan mu'reb kelime türleri ise dokuzdur. Nitekim i'râb isimlere özgü olan kısmında olduğu gibi ya bütün hareke veya bütün harflerle. Ya da fiillere özel olan i'râbda olduğu gibi hazf ile birlikte hareke veya harfler de vardır. (Birgivî, 2010: s. 25).

3.1. İ'râbı Tam ve Eksik Olan Sözcükler

Bu iki kavram i'râb işaretlerinin bir sözcükte tamamıyla yer alıp almadığıyla ilgilidir. Örneğin bir ismin i'râbında hareketlerin veya harflerin her üçü yer alıyorsa buna "el-i'râbu't-tâm/tam i'râb" denir. İ'râb işaretlerinden biri eksikse buna "el-i'râbu'n-nâkis/eksik i'râb" denir. (Birgivî, 2010: s. 26).

3.1.1. Harekelerle Yapılan Tam İ'râb

Düzensiz munsarif çoğullar ve munsarif tekillerde olduğu gibi bir kelime, damme ile merfû' fetha ile mansûb kesre ile mecerûr oluyorsa bu kelimenin i'râb durumuna "harekelerle yapılan tam i'râb" denir. (Birgivî, 2010: s. 26).

3.1.2. Harekelerle Yapılan Eksik İ'râb

Gayr-i munsarif isimlerde olduğu gibi bir kelime, damme ile merfû' fetha ile mansûb ve mecerûr oluyorsa veya düzenli dişil çoğullarda olduğu gibi bir kelime, damme ile merfû' kesre ile mansûb ve mecerûr oluyorsa bu kelimenin i'râb durumuna "harekelerle yapılan eksik i'râb" denir. (Birgivî, 2010: s. 26).

3.1.3. Harflerle Yapılan Tam İ'râb

Arapçada altı isim olarak bilinen (el-esmâu's-sitte) ذُو مَالٍ ve أَبُوهُ، أَخُوهُ، فَوْهُ، حَمُوهُ، هُنُوها (el-esmâu's-sitte) sözcükleri birinci şahıs zamiri dışındaki bir sözcüğe muzaf olup tasğir edilmemiş bir tekil olduklarında vâv ile merfû', elif ile mansûb ve yâ ile mecerûr olurlar. Bunların i'râb durumu için "harflerle yapılan tam i'râb" denir. (Birgivî, 2010: s. 27).

3.1.4. Harflerle Yapılan Eksik İ‘râb

Düzenli eril çoğul ve bunlara eklenen sözcüklerde olduğu gibi ref durumunda “vâv”, nasb ve cer durumunda “yâ” harfi devreye giriyor ise veya ikiller اثنان، اثنان ve zamire muzaf olan كلا sözcüğünde olduğu gibi ref durumunda “elif”, nasb ve cer durumunda “yâ” harfi devreye giriyor ise buna “harflerle yapılan eksik i‘râb” denir. (Birgivî, 2010: s. 27).

3.1.5. Hazf ile Birlikte Hareke İle İ‘râb

Hazf ile birlikte hareke ile i‘râb türü sadece “tam i‘râb” şeklinde gerçekleşmekte olup iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi son harfi sahih olup sonuna zamir bitişmemiş muzari fiilinde olduğu gibi fiilin damme ile merfû‘, fetha ile mansûb ve hareketin hazfî ile meczûm olması şeklinde gerçekleşmektedir. İkincisi de son harfi illet harflerinden biri olan ve sonuna zamir bitişmeyen muzari fiilinde olduğu gibi fiilin damme ile merfû‘, fetha ile mansûb ve son harfin hazfî ile meczûm olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. (Birgivî, 2010: s. 27).

3.1.6. Hazf ile Birlikte Harf İle İ‘râb

Hazf ile birlikte harf ile i‘râb türü sadece “eksik i‘râb” şeklinde gerçekleşmektedir. Bu da sonuna “nûn” dışında bir zamirin bitişmediği muzari fiilinde olduğu gibi fiilin “nûn” ile merfû‘, mansûb ve meczûm olması şeklinde gerçekleşmektedir. Birgivî, “Avâmil”ini şu ifadeyle sonlandırıyor: “Bahsi geçen misallerde olduğu gibi i‘râb, alameti okuyuşta belli oluyorsa, “lafzî”, okuyuşta belli olmayıp da kelimenin sonunda takdir edilir (var sayılır) ise “takdirî”, belli olmaz ve takdir edilmezse “mahalli” adını alır.” (Birgivî, 2010: s. 28; Arslan, 1996: s. 172).

II. ‘Avâmil-İ Hilmiyye

Ahmet Hilmi Koğî’ye ait olan “Avâmil-i Hilmiyye” iki bölümden oluşmaktadır. Koğî birinci bölümde ‘amiller ikinci bölümde ise m‘amuller konusunu işlemiştir. Koğî’nin ‘Avâmili, özetle şu bilgileri kapsamaktadır:

Birinci Bölüm: ‘Amiller

Arapçada ‘amiller lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Lafzî ‘amiller de semâ‘î ve kıyasî şeklinde kısımlara ayrılmıştır. (Koğî, 2017: s. 88).

1.1. Lafzî ‘Amiller

1.1.1. Semâ‘î ‘Amiller

Semâ‘î ‘amiller kırk beş adet olup şu yedi nevide toplanmıştır:

Birinci nevi: bir tek ismi cer eden harflerdir. Bu harflere cer ve izafet harfleri denmektedir. Sayıları 18 olan cer harfleri şunlardır: Ba/ب, min/من, ila/إلى، fi/في، 'alâ/على، 'an/عن، lâm/ل، rubbe/رب، kâf/ك، hatta/حتى، haşa/هاشأ، 'ada/عدى hala/حالا، kasev vav'v/و، kasev ta'sı/ت، Müz/ مذ، münzu/منذ ve key/كي. (Koğî, 2017: s. 88-92).

İkinci nevi: İsmi nasb ve haberini ref eden harflerdir. Sayıları altı olan bu harflere file benzeyen harfler denmekte olup şunlardır: İnne/إن، enne/أن، keenne/كأن، lakinne/لكن، leyte/ليت ve le'alle/لعل. (Koğî, 2017: s. 92-93).

Üçüncü nevi: İnne gibi amel eden “Lâ en-nâfiyetu li'l-cins” edatıdır. (Koğî, 2017: s. 93).

Dördüncü nevi: ismini ref haberini nasb eden ve "Leyse"ye benzetilen Ma/ما ve la/لا harfleridir. (Koğî, 2017: s. 94).

Beşinci nevi: Muzari fiilini nasb eden En/أن، len/لن، key/كي ve izen/إذن edatlarıdır. (Koğî, 2017: s. 94).

Altıncı nevi: Bir tek muzari fiilini cezmeden edatlardır. Bunların sayıları beş olup şunlardır: Lem/لم, lemma/لما, lâmu'l-emr/ل، lâu'n-nâhiyye/لا ve İn/إن. (Koğî, 2017: s. 94-95).

Yedinci nevi: İki muzari fiilini cezmeden edatlardır. Sayıları dokuz olan bu sözcüklere “mükâfatlandırma kelimeleri” denmekte olup şunlardır: Men/من, ma/ما, eyyu/أي، eyne/أين، mehma/مهما، meta/متى، haysuma/حيثما، izma/إذما ve enna/أنى. (Koğî, 2017:s. 95-96).

1.1.2. Kıyâsî ‘Amiller

Kıyâsî ‘amiller dört kısım olup şunlardır: Fiil, şibh-i fiil, fiil olmadığı halde fiilin manasını eda eden lafızlar ve muzaf olan isim. (Koğî, 2017:s. 96-103).

1. 2. Manevî ‘Amiller

Manevî ‘amiller, mübteda ve haberi ile müzari fiilini ref eden ‘amil olmak üzere iki adettir. (Koğî, 2017:s. 103).

İkinci Bölüm: Ma‘mûller

Arapçada ‘amilden etkilenen sözcüğe ma‘mûl denir. Ma‘mûl, aslî (el-ma‘mûl bi'l-asâle) ve başkasına tabi olan (el-ma‘mûl bi't-tebe'iyye) olmak üzere iki kısma ayrılır. (Koğî, 2017:s. 104).

2.1. Aslî Ma‘mûller

Aslî ma‘mûl, merfû‘, mansûb, mecrûr ve meczûm olmak üzere dört çeşittir. Ma‘mûlun cer durumu isimlere, cezm durumu ise fiillere özgüdür. (Koğî, 2017:s. 104).

2.1.1. Merfû‘ Ma‘mûller

Merfû‘ ma‘mûller dokuz adet olup şunlardır: Fail, nâibu'l-fail, mübteda, haber, kâne ve kardeşlerinin ismi, "Leyse"ye benzetilen "Mâ" ve "Lâ"nın ismi, inne babının haberi, cinsi olumsuzlaştıran “lâ”nın haberi ve nasb ve cezm edatlarından arındırılmış muzari fiili. (Koğî, 2017:s. 104).

2.1.2. Mansûb Ma‘mûller

Mansûb ma‘mûller on üç adet olup şunlardır: Mef'ûl mutlak, mef'ûl bih, mef'ûl fih, Mef'ûl leh, mef'ûl ma'ah, hâl, temyiz, müstesna, "kâne" babının haberi, "inne" babının ismi, "leyse"ye benzetilen "mâ" ve "lâ"nın haberi, cinsi olumsuzlaştıran “lâ”nın ismi ve başında nasb edatı bulunan müzari fiili. (Koğî, 2017: s.104).

2.1.3. Mecrûr Ma‘mûller

Mecrûr ma‘mûller, harf ile mecrûr olan ve izafet ile mecrûr olan olmak üzere iki adettir. (Koğî, 2017:s. 105).

2.1.4. Meczûm Ma‘mûl

Meczûm ma‘mûl, başında cezm edatlarından birinin bulunduğu muzari fiildir. (Koğî, 2017:s. 105).

2.2. Tebe‘î Ma‘mûller

Kendinden önceki kelime veya cümleye tabi olmakla ma‘mûl olanların sayısı beş olup şunlardır: Sıfat, ‘atıf, (‘Atıf harfleri on adet olup şunlardır: و، ف، تَمَّ، حَتَّى، أَوْ، حَتَّى، تَمَّ، ف، و، لَكِنَّ) te'kîd, bedel ve ‘atfu'l-beyân. (Koğî, 2017:s. 105-106).

III. İki Risale Arasındaki Nicel Farklar

Yukarıda verilen açıklamalar ışığında ‘Avâmil-i Birgivî ile ‘Avâmil-i Hilmiyye arasındaki niceliksel şunlardır:

‘Avâmil-i Birgivî	‘Avâmil-i Hilmiyye
Birinci Bölüm	Birinci Bölüm
I-Lafzî ‘amil sayısı	I-Lafzî ‘amil sayısı
A-Sema‘î ‘amil	A-Sema‘î ‘amil
1. Nevi 20	1. Nevi 18
2. Nevi 8	2. Nevi 6
3. Nevi 2	3. Nevi 1
4. Nevi 4	4. Nevi 2
5. Nevi 15	5. Nevi 4
Sema‘î ‘amil sayısının toplamı:49	6. Nevi 5
B-Kıyasî ‘Amil 9	7. Nevi 9
II-Ma‘nevî 2	Sema‘î ‘amil sayısının toplamı:45
Toplam ‘amil sayısı 60	B-Kıyasî ‘amil
İkinci Bölüm	Fiiller 31
A- Aslî ma‘mûller:	Şibh-i fiil 6
a- Merfû‘lar 9	Ma‘nel-fiil 14
b- Mansûblar 13	Kıyasî ‘amil sayısının toplamı: 51
c- Meczûrlar 2	II-Ma‘nevî 2
d-Meczûm 1	Toplam ‘amil sayısı 98
B- Tebe‘î ma‘muller 5	İkinci Bölüm
Toplam ma‘mul sayısı 30	A- Aslî ma‘mûller
Üçüncü Bölüm	a- Merfû‘lar 9
İ‘râb Alametlerinin Sayısı	b- Mansûblar 13
Hareke 3	c- Meczûrlar 2
Harf 4	d-Meczûm 1
Hazif 3	B- Tebe‘î ma‘muller 5
10 alamet	Toplam ma‘mul sayısı 30
Sonuç	Sonuç
Amil 60	Amil 98
Ma‘mûl 30	Ma‘mûl 30
Amel (İ‘râb) 10	Toplam 128
Toplam 100	

IV. İki Risale Arasındaki Nitel Farklar

‘Avâmil-i Birgivî ile ‘Avâmil-i Hilmiyye isimindeki eserlerin mukayesesi bağlamında bu iki risale arasındaki niteliksel farklar şu şekilde özetlenebilir:

1. Her iki risale aynı ismi taşımakla birlikte yazarlarına nispetle birbirlerinden ayrılmaktadır. İsimlerinin aynı olması ana planlarının da aynı olduğuna delalet etmez. Nitekim bu iki risalenin ana planları büyük ölçüde birbirinden farklıdır.

2. Her iki risalede besmele, hamdele ve salveleyi içeren birer mukaddime bulunmaktadır.

3. Birgivî, Arap nahvinin unsurlarını altmış ‘amil, otuz ma‘mûl ve on i‘râb olmak üzere, üç bölüm ve yüz maddede ele alırken Koğî, bunları doksan sekiz ‘amil, otuz ma‘mûl, iki bölüm ve yüz yirmi sekiz maddede ele almıştır.

4. Birgivî, semâ‘î ‘amilleri beş nevide incelemişken, Koğî, bu sayıyı yediye çıkarmıştır.

5. Birgivî, semâ‘î ‘amillerin birinci nevindeki cer harflerini yirmi adet olarak işlerken Koğî, لول ve لول yi cer harflerinden saymayıp bunların sayısını on sekize indirmiştir.

6. Birgivî, semâ‘î ‘amillerin ikinci nevinde ismini nasb ve haberini ref eden edatlar arasında lâ en-nâfiyetu li'l-cins ve munkatı‘ istisnâda kullanılan yer alan “ل”ya da yer vererek bunların sayısını

sekize çıkarırmıştır. Koğî ise munkatı‘ istisnâda yer alan “ل”ya yer vermediği gibi lâ en-nâfiyetu li’l-cins için beşinci nevi müstakil bir nevi olarak tahsis etmiştir.

7. Birgivî, semâ‘î ‘amillerden olan cezm edatlarını on beş adet olarak beşinci nevide işlerken Koğî, bunlardan اذاما edatını hafzederek kalan edatları harfler ve isimler adı altında iki ayrı kısımda işlemiştir.

8. Koğî, Birgivî'nin kırk dokuz adet olarak saydığı semâ‘î ‘amilleri kırk beşe indirmiştir. Şöyle ki: Koğî, ‘Avamil-i Birgivî'nin birinci nevinde yer alan لولا ve لعل’yi cer harflerinden ikinci nevindeki ل’yi ismini nasb ve haberini ref eden edatlardan ve beşinci nevindeki اذاما edatını da cezm edatlarından düşürmüştür.

9. Koğî, Birgivî'nin dokuz adet olarak saydığı kıyâsî ‘amilleri elli bire çıkarmıştır. Nitekim Birgivî fiillerin hepsini kıyâsî ‘amillerin birinci kısmı olan fiil başlığına katmış ve sayıları otuz bir olan fiilleri bire indirmiştir. Birgivî, daha sonra sırasıyla ism-i fail, ism-i mef‘ûl, es-sifetu’l-müşebbehe, ism-i tafdil, masdar, muzaf isim, el-ismu’l-mubhemu’t-tam ve ma‘nel-fiil şeklinde kıyâsî ‘amillere yer vermiştir.

10. Koğî, ise kıyâsî ‘amilleri fiil, şibh-i fiil, ma‘nel-fiil ve muzaf isim olmak üzere dört kısma ayırmıştır. Koğî, fiiller başlığı altında on üç nakıs, yedi mukarebe, dört övme ve yerme ve yedi kalb fiili olmak üzere toplam otuz bir fiil zikretmiştir. Koğî, şibh-i fiil başlığı altında ism-i fail, ism-i mef‘ûl, masdar, es-sifetu’l-müşebbehe, ism-i tafdil ve el-ismu’l-mubhemu’t-tam şeklindeki altı ‘amili işlemiştir. Koğî, ma‘nel-fiil başlığında on iki adet ism-i fiile, zarf-ı müstakar ve ism-i mensûb’a yer vermiştir. Koğî, kıyâsî ‘amillerin son kısmı olan dördüncü kısımda ise muzaf isme yer vermiştir. Sonuç olarak kıyâsî ‘amillerin sayısı elli bir’e çıkmıştır.

11. Birgivî, cer harflerinin anlamlarını zikretmezken, Koğî, bunların her birinin hangi manalarda kullanıldığıyla ilgili detaylı bir şekilde bilgi vermektedir.

12. Her iki risalede de gramer kuralları için verilen örneklerde ahlaki konulara ağırlık verildiği görülmektedir. Ancak Koğî'nin örneklerinde Birgivî'ye nispeten daha çok önceliğin ayetlere verildiği görülmektedir. Nitekim Birgivî'nin risalesinde yer alan örneklerin sayısı; beş ayet bir hadis, yüz otuz hikmetli söz ve klasik birkaç misalden oluşurken Koğî'nin eserinde ise yetmiş beş ayet, üç hadis, bir mesel, seksen üç hikmetli söz ve klasik birkaç misal yer almaktadır.

13. Birgivî'nin ‘Avâmil’i için onlarca şerh, haşiye veya ta‘lik yazılmış iken, Koğî'nin ‘Avâmil’i için başkası tarafından herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

14. Birgivî'nin kendisi tarafından ‘Avâmil’i için herhangi bir şerh, haşiye veya ta‘lik yazılmamış iken, Koğî, ‘Avâmil’i için mükemmel bir haşiye yazmıştır.

15. Birgivî'nin ‘Avâmil’i onlarca kez basılmış iken Koğî'nin, ‘Avâmil’i müellifin kendi hattıyla merkezi Diyarbakır’da bulunan Seyda Yayınları tarafından bir kez basılmıştır.

16. Birgivî'nin ‘Avâmil’i hakkında onlarca akademik çalışma yapılmış iken Koğî'nin, ‘Avâmil’i ile ilgili şimdiye kadar herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır.

17. Birgivî'nin risalesi Arap gramerindeki ‘amilleri veciz bir şekilde ihata ederken, Koğî'nin eserinin ise daha detaylı daha anlaşılır ve en az onun kadar faydalı olduğu söylenebilir.

18. Birgivî'nin, risalesini telif ederken başta Curcânî olmak üzere diğer dilcilerin çalışmalarından yararlandığı gibi Koğî de başta Birgivî olmak üzere kendinden önceki dilcilerin çalışmalarından istifade etmiştir.

V. İki Risale Arasındaki Benzerlikler

İki risale arasında farklar bulunduğu gibi aralarında benzerliğin söz konusu olduğu hususlar da vardır. Nitekim her iki risalede de besmele, hamdele ve salveleyi içeren birer mukaddime bulunmaktadır. Her iki risale de aynı isimle anılmaktadır. Bunların birbirinden ayırt edilmesi yazarlarına nispet edilmeleriyle mümkün olmaktadır. Her iki risalede de gramer kuralları için verilen örneklerde ahlaki konulara ağırlık verildiği görülmektedir. Bu bakımdan her iki müellifin de bu eserleri okuyacak talebenin şahsında Müslüman bir kimliğin inşası telaşında olduğu anlaşılmaktadır.

Birgivî ve Koğî, nahiv kitaplarında tekrarlanıp duran misallerden bir hayli değişik yapay örnekler getirmişlerdir. İki müellif, bu suretle Arapçanın hayatîyetini ve bu dilin donuk kaideler manzumesi olmadığını, bu görülen kaidelerin başka cümle ve misallerde de kullanılabileceğini anlatmaya çalışmışlardır. Her iki risalede de ayet ve hadislerden ziyade yapay misallere yer verilmiştir. Her iki risalede de Arap şiirinin şahitliğine başvurulmamıştır.

Her iki müellif de ayet ve hadislerden şahit getirirken ayet veya hadisin bütününe aktarmak yerine sadece konuyla ilgili kısmı almayı tercih etmiştir. Muhtemelen onlar, eserin genişleyip onu okuyacak ve ezberleyecek talebeyi bıktırmaktan çekinmişlerdir. Bununla birlikte çoğunluğunun bu iki yazar tarafından oluşturulduğu tahmin edilen hikmetli sözler şeklindeki misallerin her biri ya bir ayetin veya bir hadisin mesajını taşımakta, mefhumunu barındırmakta ve okuyucuyu onlara yönlendirmektedir. Örneğin Birgivî'nin *خلا* için oluşturduğu *هَلِكُ الْعَالَمُونَ خِلا الْعَامِلِ بِعِلْمِهِ* "İlmiyle amel edenler hariç, âlimler helak oldu" şeklindeki misali (Birgivî, 2010: s. 18). "İnsanlar helâk oldu, ancak âlimler kurtuldu. Âlimler de helâk oldu ancak, ilmiyle amel edenler kurtuldu. İlmiyle amel edenler de helâk oldu, ancak ihlâs sahibi olanlar kurtuldu. İhlâs sahibi olanlar da büyük bir tehlike içindedirler." mealindeki hadise işaret etmektedir. (Bkz. 'Aclûnî, 1351: II, 312).

Koğî de cezm edatlarından olan *أَيَّ* için oluşturduğu *أَيَّ تَرْحَمُ تُرْحَمُ* "kime-neye merhamet edersen sana da merhamet edilir" şeklindeki örnekle *الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ* "Merhamet edenlere Rahman da merhamet eder" hadisine işaret etmektedir. (Mubârekfûrî, Tarih Yok: VI, 43; Koğî, 2017: s. 96). Bunun dışında risalelerde yer verilen misallerle gramer bilgisiyle birlikte okurun ahlaki yönünün de geliştirilmek istendiği görülmektedir. Birgivî ve Koğî, okurlarının genç kesimden olmasını da göz önünde bulundurarak toplum için rol model olan şahsiyetlerin karakteristik yapılarına vurgu yapan örnekler seçmiş ve okuyucunun zihin dünyasında onlara yer açmıştır. Örneğin Birgivî, harflerle yapılan *î'râb* konusunda *صَدَقْنَا الْمُرْسَلِينَ* ve *جَانْنَا الْمُرْسَلُونَ* örneklerini getirerek, peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğine, onların tasdik edilmesi ve onlara iman edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. (Birgivî, 2010: s. 27). Koğî de övme ve yerme fiilleri konusunda *نَعْمَ الرَّفِيقُ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ*, *نَعْمَ أَمِيرُ* örnekleriyle *هَلُفَاةِ الرَّاشِدِينَ* meziyetlerine işaret ederek okurun zihninde onlara yer açmaktadır. (Koğî, 2017:s. 97).

Sonuç

Araplar, dillerini selikalarına uygun ve düzgün bir şekilde konuşmuşlar. Arapların diğer ırklarla aynı ortamı paylaşmaları ve iletişimde ortak dilin Arapça olması Arapçaya, "lahn" denilen yanlış telaffuzun girmesinin önünü açmıştır. Lahnin dini metinlere sirayet emesinden endişelenen dilciler, Arapçanın dil bilgisi kurallarını oluşturmaya gayret etmişlerdir. Zamanla sistemli bir hal alan bu gayretlerin neticesinde alanla ilgili geniş ve hacimli eserler ortaya çıkmıştır. Genel manada gramer bilgisini sunan söz konusu eserlerin yanında 'amil, ma'mûl ve i'râb ile ilgili muhtasar risaleler de kaleme alınmıştır. Bahsi geçen risalelerden iki tanesi de 'Avâmil-i Birgivî ve 'Avâmil-i Hilmiyye adlı eserlerdir. Bu eserlerden ilki Birgivî Mehmed Efendi'ye ait olan "Avâmil-i Birgivî" olup 'amil, ma'mûl ve i'râb bölümlerinden oluşmaktadır. Diğeri de Ahmet Hilmi Koğî'ye ait olan "Avâmil-i Hilmiyye" olup 'amil ve m'amul konularından ibarettir. Bu iki risale tesmiyede, örneklerinde, örneklerin muhtevasında ve kavramlarında birbirine benzemektedir. Ancak söz konusu benzerlik aralarında fark olmadığı anlamına gelmemelidir. Zira bu iki eser isim açısından aynı gibi gözükse de

muhteva açısından aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. Nitekim tasnifte olduğu gibi konulara ait başlıkların oluşturulmasında ve ‘amillerin sayısında da bu iki risale birbirinden ayrılmakta ve aralarında şu farklar bulunmaktadır: Her iki risale aynı ismi taşımakla birlikte yazarlarına nispetle birbirlerinden ayrılmaktadır. İsimlerinin aynı olması içeriklerinin de aynı olduğuna delalet etmez. Nitekim bu iki risalenin ana planları büyük ölçüde birbirinden farklıdır. Her iki risalede besmele, hamdele ve salveleyi içeren birer mukaddime bulunmaktadır. Birgivî, Arap nahvinin unsurlarını ‘amil, ma’mûl ve i’râb olmak üzere yüz maddede ele alırken Koğî, bunları ‘amil ve ma’mûl başlıkları altında yüz yirmi sekiz maddede ele almıştır. Birgivî, semâ’î ‘amilleri beş nevide incelemişken, Koğî, bu sayıyı yediye çıkarmıştır. Birgivî, semâ’î ‘amillerin birinci nevindeki cer harflerini yirmi adet olarak işlerken Koğî, bunların sayısını on sekize indirmiştir. Birgivî, semâ’î ‘amillerin ikinci nevinde ismini nasb ve haberini ref’ eden edatların sayısını sekize çıkarmıştır. Koğî ise ismini nasb ve haberini ref’ eden edatlar arasında munkatı’ istisnâda yer alan “لَا”ya ve lâ en-nâfiyetu li’l-cins harfine yer vermeyip bu türün sayısını altıya indirmiştir. Ayrıca o, lâ en-nâfiyetu li’l-cins için beşinci nevi müstakil bir nevi olarak tahsis etmiştir. Birgivî, semâ’î ‘amillerden olan cezm edatlarını on beş adet olarak beşinci nevide işlerken Koğî, bunlardan اذاما edatını hazfederek sayıyı on dörde düşürmüş ve kalan edatları harfler ve isimler adı altında iki ayrı kısımda işlemiştir. Birgivî, semâ’î ‘amillerin sayısını kırk dokuz adet olarak belirlerken Koğî, bu sayıyı kırk beşe indirmiştir. Koğî, Birgivî’nin dokuz adet olarak saydığı kıyâsî ‘amilleri elli bire çıkarmıştır. Birgivî, cer harflerinin anlamlarını zikretmezken, Koğî, bunların her birinin hangi manalarda kullanıldığıyla ilgili detaylı bir şekilde bilgi vermiştir. Her iki risalede de gramer kuralları için verilen örneklerde ahlaki konulara ağırlık verildiği görülmektedir. Her iki müellif de nahiv kitaplarında tekrarlanıp duran misallerden bir hayli değişik ve kendilerinin terkip ettiği yapay örnekler getirmiştir. Birgivî’nin ‘Avâmil’i için birçok şerh, haşiye veya ta’lik yazılmış, onlarca kez basılmış ve birçok akademik çalışma yapılmış iken, Koğî’nin ‘Avâmil’i ise müellif tarafından yazılmış haşiyesiyle birlikte müellifin kendi hattıyla sadece bir kez basılmış ve başkası tarafından herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır.

KAYNAKÇA

- el-‘Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. ‘Abdilhâdî el-Cerrâhî, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs**, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1351.
- Ahmed Muhtar-‘Abdulhamid ‘Umer, **el-Bahsu'l-Lugavî ‘inde'l-‘Arab**, ‘Alemlü'l-Kutub, Kahire, 2003.
- Arslan, Ahmet Turan, “**Arap Gramerinde İki ‘Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi**”, İlam Araştırma Dergisi c. I, sayı 2, Aralık 1996, İstanbul, s. 161-176.
- Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, **el-‘Avâmil**, “Şurûhu'l'Avâmil li’ş-Şerîf Curcânî ve Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî adlı eser içinde” (Thk: İlyas Kaplan), Dâru'l-Kutubi'l-‘İmiyye, Beyrut, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, **es-Sihâh**, (Thk. Ahmed ‘Abdülğafûr ‘Attar), Dâru'l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- Curcânî, Abdukahir, **el-‘Avâmil**, “Şurûhu'l'Avâmil li’ş-Şerîf Curcânî ve Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî” adlı eser içinde (Thk: İlyas Kaplan), Dâru'l-Kutubi'l-‘İmiyye, Beyrut, 2010.
- Curcânî, ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf, **et-Ta‘rifât**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İmiyye, Beyrut, 1983.
- Çetin, Abdurrahman, “Lahn” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. XXVII (İstanbul: TDV Yay., 2003) 55-56.
- Durmuş, İsmail, “el-‘Avâmilü'l-mi’e”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 4 (İstanbul: TDV Yay., 1991) 106-107.

- Elmalı, Hüseyin, "İzhârü'l-Esrâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 23 (İstanbul: TDV Yay., 2001) 506-507.
- Gemi, Ahmet, "Avâmil'e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim el-Kûrânî'nin 'Avâmil Tekmilesi'" e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C. IX, Sayı: 1, Nisan-2017, s. 315-335.
- Hicâzî, Mahmûd Fehmî, 'İlmu'l-Lugati'l-Arabiyye, Dâru Ğarîb, Kâhire, Tarih Yok.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan 'İzzuddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Tarih**, (Thk: Ömer 'Abdüsselam Tedmurî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1997.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, (Thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut 1414.
- İsmail Paşa el-Bâbânî el-Beğdâdî, **Hediyetu'l-'Arifin**, Dâru İhyau't-Turâsi'l-'Arabî, Tarih yok.
- Kehhâle, Ömer Rıda, **Mu'cemu'l-Muelifin**, Dâru İhyau't-Turâsi'l-'Arabî, Tarih yok.
- Koğî, Ahmet Hilmi, 'Avâmil-i Hilmiyye, (Resâilu'l-Hamse) adlı eser içinde s. 88-106, Mektebetu Seyda, Diyarbakır, 2017.
- Mubârekfûrî, Ebû'l-'Alâ Muhammed 'Abdurrahmân b. 'Abdirrahîm, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, Dâru'l-Kutubi'l-'İmiyye, Beyrut, Tarih Yok.
- Öncü, Mustafa, **Fethul-Esrâr fi Kitâbil-İzhâr Adlı Eserin İnceleme ve Edisyon Kritiği**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2009.
- Tantâvî, Muhammed, **Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât**, Daru'l-Ma'ârif, Mısır, 1995.
- Tekin, Ahmet, **Molla Ahmet Hilmi Koğî, Hayatı ve Eserleri**, "Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı", 7-10 Aralık 2017, Mardin, 2017, s. 1-9
- Sîbeveyh, Ebû Bîşr 'Amr b. Osman b. Kamber, **el-Kitâb**, (Thk: 'Abdusselam Muhammed Hârûn), Kâhire, Mektebetu'l-Hanci, 1988.
- Subhî Sâlih, **Dirasâtun fi Fıkhi'l-Luga**, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût,1960,
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ**, (Thk: Fuad Ali Mansur), Dâru'l-Kutubi'l-'İmiyye, Beyrut,1998.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 6 (İstanbul: TDV Yay., 1992) 191-194.
- Zebîdî, Ebû'l-Fayd Muhammed Murtadâ, **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, (Thk: Komisyon), Dâru'l-Hidaye, Beyrut, Tarih Yok.

Görüşmeler:

- Ahmet Hilmi Koğî'nin oğulları olan Abdülkuddus Yalçın, Abdulsamet Yalçın ve Mehdi Yalçın ile 05.07. 2018 tarihinde yapılan görüşme.